

AYDINLANMA: BATININ DÜNYA GÖRÜŞÜNÜ DEĞİŞTİREN SÜREÇ¹

THE ENLIGHTENMENT: THE PROCESS THAT CHANGED THE WEST'S WORLDVIEW

Muharrem ÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Doktora Öğrencisi), Amasya/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5159-3721

Cite As Çelik, M. (2021). "Aydınlanma: Batının Dünya Görüşünü Değiştiren Süreç", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:32, pp:2094-2099

ÖZET

Dünya görüşü veya zihniyet toplumun, toplumsal grup veya sınıfların tabiat (doğa), toplum ve insan hakkında bir bütün haline getirilmiş insicamlı (tutarlı) bir kuram, genel görüştür. Öyle bir kuram ki bireye topluma, Tanrı-insan, insan-insan ilişkilerini, insan-doğa (tabiat) ilişkileri hakkındaki tüm sorularını cevaplar. Cevaplar teorik düzeyde kalmaz, inançlar, tutumlar, pratikler olarak ifadesini bulur. Aydınlanma, Avrupa'da, 14. yüzyıldan sonra toplumsal, siyasal bilimsel alanda ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin genelleştirilip, sistemleştirilerek yeni aynı zamanda farklı kaynaklardan beslenen bir dünya görüşünün ortaya çıktığı dönemdir. Ortaya çıkan bu yeni dünya görüşünün ortaya çıktığı ortam, oluşumu temel nitelikleri makalenin konusudur

Anahtar Kelimeler: Dünya görüşü, Aydınlanma, Bilim, Avrupa

ABSTRACT

Worldview or mentality is a coherent theory, general view of society, social groups, or classes about nature (nature), society and human being. It is such a theory that answers all questions about the individual, society, God-human, human-human, and human-nature (nature) relations. The answers do not remain at the theoretical level, but they find their expression as beliefs, attitudes, and practices. The Enlightenment is the period when the changes and transformations emerged in the social, political, and scientific field in Europe after the 14th century. These changes were generalized and systematized, and this new worldview was also fed from different sources. The environment in which this new worldview emerged has the basic characteristics in terms of the formation of this article.

Key words: Worldview, Enlightenment, Science, Europe

1. GİRİŞ

Gündelik bilgidен dini bilgiye, bilimsel bilgidен teknik bilgiye, felsefi bilgidен sanat bilgisine bütün bilgi türlerinde; inanç ve değer sistemleri alanlarında hemen her kesimin kullandığı dünya görüşü veya zihniyet kavramlarının sözcük anlamı bireylerin veya grupların her türlü varlık, bilgi ve değere dair *anlayışı* yani anlama işi, anlama yeteneği, düşünüş biçimi, zihniyet, mantalite şeklinde ifade edilmektedir (Web, 2021).

Dünya görüşü ve zihniyet kavramlarının terim anlamına gelince, gerek Mucchiell (1991), Ülgener (1983), Öner (2005)'in yaptıkları zihniyet tanımı gerekse Kant, Schleiermacher, Dilthey, Uygur (1963), Kalın (2010) ve Tokat (2006)'ın yaptıkları dünya görüşü tanımlarına bakıldığında yapılan tanımların bütün farklılıklarına rağmen aynı kavrama işaret ettikleri görülür. Aynı kavrama tekabül eden zihniyet ve dünya görüşünü, yapılan tanımlar ışığında, bireylerin veya toplumsal grupların varlık, bilgi ve değer alanlarına ilişkin duygu, düşünce, inanç ve algı gibi nazari; bu edimlerden kaynaklanan tutum ve tavır gibi ameli yaklaşımlarından müteşekkil uyumlu, sistemli, tutarlı ve bütünsel bir kuram olarak tanımlamak mümkündür. Bu anlamıyla dünya görüşü veya zihniyet, insanların karşılaşabileceği her soruna çözüm; her soruya cevap verebilecek nitelikte geniş kapsamlı bir kuram işlevi görmektedir.

Zihniyet veya dünya görüşü kimi durumlarda bireylere, kimi durumlarda toplumsal gruplara ve farklılaşan dünya ve toplum koşullarına göre değişikliklerinden birbirinden farklı ve çok çeşitli dünya görüşünden/zihniyetten bahsetmek mümkündür. Bahsi geçen zihniyetlerden biri de bu çalışmada toplumsal değişimle ilişkisi bağlamında ele alacağımız aydınlanma zihniyetidir.

2. BİR DÜNYA VE TOPLUM GÖRÜŞÜ OLARAK AYDINLANMA

Aydınlanma, ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler olsa da son yüzyılların başta Avrupa olmak üzere bütün dünyada etkisi en fazla olan görülen, önceki dönem zihniyetlerden tamamen farklı bir zihniyettir. Avrupa'da, Rönesans'la birlikte başlayan modern zihniyet ve onun siyasi-ekonomik uzantısı olan emperyalizmin etkisi ile tüm dünyaya yayılan Aydınlanma, insanlığın son üç yüzyıllık yaşamına damgasını vurmuş bir zihniyet olarak düşünce ve pratiği ile toplumların tarihsel gelişim sürecinde bir dönüm noktasıdır

¹ Bu makale, Muharrem Çelik'in, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI danışmanlığında hazırladığı 'Uluslararası İlişkiler ve Müslümanlar, Etkiler ve Tepkiler' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

(Usta, 2018). Aydınlanma kavramı, sözcük olarak Avrupa'nın hemen bütün dillerinde 'ışık' imgesi ile ilişkilendirilerek kullanılan bir terimdir. Alman dilindeki *Ufklarung* ve İngiliz dilindeki *Enlightenment* sözcükleri ile ifade edilen Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa'sındaki düşünce ve felsefi hareketle eş anlamlı olarak kullanılmış bu kullanım şekli 19. yüzyılda da devam etmiştir (Hof, 2017:2-3).

Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve sonrasında tüm batı toplumlarına görülen zihniyet değişiminde belirleyici bir rol oynayan Aydınlanma düşüncesi, hem tarihte gerçekleşmiş özel bir harekete, tarihsel bir olaya işaret eder hem de bu harekette mündemiç (içkin) bazı özellikleri taşıdığı kabul edilen benzer hareketlerin geneline işaret eder (Arslan, 1991). Cevizci (2020), Aydınlanmayı 17. Yüzyılda Batı Avrupa'nın düşüncesine veya felsefi kültürüne, aynı dönemde Batı Avrupa'da yaşanan sosyal ve politik süreçlere ve hayata geçirilmeye çalışılan projeler bütününe gönderme yapmak için kullanılan bir isim olarak tarif eder.

Tarihte, büyük zihinsel değişimlerin ve toplumsal olayların gerçekleştiği dönemlerin başlangıç ve bitiş zamanını kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da (Arslan, 1991) Aydınlanma, tarihsel bir olay veya düşünsel bir dönem (çağ) olarak ele alındığında onu toplumsal, siyasal, felsefi ve bilimsel sonuçları olan, bu yönü ile hem Amerika'yı hem de Avrupa'yı etkilemiş önemli bir dünya görüşüdür. Aydınlanmayı, 1688 İngiliz Devrimiyle başlayan, 1789 Fransız Devrimiyle zirveye ulaşmış yine Fransız devrimi ile son bulmuş bir düşünce hareketi olarak kabul eden düşünürler olduğu gibi (Çüçen, 2006; Çiğdem, 2017) başlangıcını modern rasyonalizmin kurucusu Descartes'a kadar geriye götürüp, sonunu da Alman idealizmine kadar getiren düşünürler de vardır (Şekerci,2015) Ne zaman başlayıp ne zaman bittiğinden çok bir zihniyet olarak Aydınlanma, Avrupa'da Rönesans'la başlayan Reform, bilimsel devrim, ticaret ve şehirleşme gibi süreçlerin olgunlaşmasıyla gelinen bir varış noktası, (Durdu, 2005) "Newton'un metodolojisi ve kozmolojisinin genel meselelere tatbiki" (Davies, 2005) şeklinde nitelenebilecek bir süreçtir. Bütün dünyayı etkileyen bu değişim ve dönüşüm sürecini gerçek anlamından saptıranlar, Aydınlanmanın Fransız versiyonunu tek ve uyumlu bir olgu olarak öne çıkarsalar da (Roberts, 2016) Aydınlanma, tekdüze ve tek biçimli bir dünya görüşü veya felsefe hareketi değildir (Dellaloğlu, 2000). Fransız aydınlanması, Alman aydınlanması, İngiliz aydınlanması ve İskoç aydınlanması² gibi nitelermeler de gösteriyor ki Aydınlanma, farklı çağrışımları olan, (Başdemir, 2005) coğrafi farklılıklardan ziyade fikirler arasındaki farklılıkları ifade eden bir kavramdır (Davies,2005).

Aydınlanma kavramı, felsefe, edebiyat, siyaset, din, sosyoloji, ekonomi gibi alanlarında pek çok düşünür tarafından kullanıldığından kullanılan alan bağlamında farklı şekillerde anlamlandırılıp yorumlanabilmektedir. Bu durum her kesimin üzerinde uzlaştığı tek bir Aydınlanma tanımını yapmaya imkân vermemektedir (Destain, 2010). Bizde bu nedenle çalışmamızın bu kısmında Aydınlanmanın ne olduğundan çok onun on sekizinci yüzyıl Avrupa'sının zihniyeti (dünya görüşü) ve sosyo-kültürel değişimi üzerindeki etkisini ele alacağız.

Avrupa'nın zihin dünyasında bir kırılma dönemi olarak çalışmaya dahil ettiğimiz Aydınlanma, bu yönü ile Rönesans, Reform hareketlerinin son halkası ve tamamlayıcısıdır. Sonuçları dikkate alındığında ise Aydınlanma, önceki hareketlerin en başarılısıdır. Aydınlanmayı hazırlayan Rönesans ve Reform hareketleri batı toplumlarını karakterize eden, etkileri günümüze kadar devam eden önemli değişimlerdir. Rönesans, Avrupa'da orta çağ boyunca devam eden, toplumsal hayatın tümünü kontrol eden kilise otoritesine karşı ilk itirazdır. Bu itiraz, Latin halklarının Kilise'nin manevi otoritesine doğrudan bir itirazı olmasa da Kilise'nin egemenlik alanının dışına çıkmanın farklı bir yoluydu. Reform hareketi, Germenlerin Kilise ile siyasi iktidar ortaklığının oluşturduğu toplumsal düzene karşı bir itirazıydı. Aydınlanma ise Avrupa'nın geleneksel değerlerine, kurumlarına daha kapsamlı bir ifade ile zihniyetine bir bütün olarak itiraz eden en önemli harekettir. Başlangıcı on ikinci yüzyıla kadar giden bu zihniyet değişimi, Aydınlanma dönemi ile sosyal, siyasal ve entelektüel her alanda sistemli ve kurumsal bir sürece dönüşmüştür. Tarihte görülen her zihniyette olduğu gibi Aydınlanma hareketi de bireylerin veya toplumsal grupların dünya görüşünü değiştirdiği gibi toplumun sosyo-kültürel yapısını ve işleyişini de değiştirmiştir.

Olgusal olan her türlü değişkeni kuşatan değişim olgusu genel olarak "belirli bir tarihsel dönem içerisinde, tabiatta, toplumda ve insanda gözlemlenen başkalaşma ve farklılaşma" (Çelik, 1996:11) veya "önceki durum ya da var oluş biçimindeki çeşitlenmeler" (Okumuş, 2015:20) ya da var olanların zamana ve mekâna bağlı olarak hem nitelik hem de nicelik bakımından "bir halden başka bir hale geçiş ya da önceki durum veya davranıştan uzaklaşma biçimi" (Çelik, 1996:17) şeklinde tanımlanır.

Toplumsal değişme ise "toplumsal ilişkilerde, kurumlarda ve yapıda belirli bir durumdan ya da varlık biçiminden başka bir durum ya da biçime geçiş" (Tan, 1981:102, akt. Sunar, ty: 6) olarak tanımlanır. Çelik,

² İngiliz ve İskoç aydınlanmaları, Anglo-Sakson Aydınlanması olarak da isimlendirilir.

toplumsal değişmeyi bir toplumun sosyal sistemi içerisindeki kurumların, sosyal rol kalıplarının ve insanlar arasındaki ilişkiler ağının değişmesi olarak tanımlar (1996, 17). Birey veya sosyal grupların dünya görüşündeki değişimi de içeren Biesanz'ların tanımına gelince onlar, sosyo-kültürel değişmeyi toplumsal yapı ve normlardaki temel dönüşümler; bilgi, inanç ve değerlerde; teknoloji ve maddi kültürde; aile, eğitim, din, siyaset ve ekonomi gibi kurumlarda, sanat ve oyunlarda, tabakalaşma sistemleri ile gruplar arası ilişkilerde ve insanların dünya ve kendileri hakkındaki kabullerinde görülen değişimler olarak tarif ederler (Biesanz & Biesanz, 1973:402-403; Aktaran Erkilet, 2017:39).

Toplumların olgusal bir gerçekliği olan toplumsal değişim ile ilgili verdiğimiz bu tanımlar da gösteriyor ki her toplum farklı dönemlerde ve toplumun yapısını oluşturan maddi ve manevi çeşitli unsurların türüne göre bazen hızlı bazen yavaş ama mutlaka değişiyor. Bu değişim sadece toplumun yapısı ve işleyişi ile sınırlı bir değişim olmayıp toplumu meydana getiren bireylerin şahsiyeti ve zihniyetini de kapsamaktadır. Zira zihniyetin oluşumunda ve biçimlenmesinde rol oynayan iki temel belirleyiciden biri bireyin kişisel özellikleri ise diğeri bireyin içinde yetiştiği kültürdür. Bireyin, çoğu kültürlenme yoluyla kazanılmış kişisel özellikleri ve dolayısıyla zihniyeti ile kültür arasında zorunlu bir etkileşim vardır. Bu nedenle zihniyet değişiminden söz edilirken zımnen toplumsal değişimden, toplumsal değişimden bahsederken de aynı zamanda zihniyet değişiminden bahsedilmiş demektir. Bu anlamda toplumsal değişim ile zihniyet değişiminin özdeş bir değişim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mucchielli'nin kültürle ilişkilendirdiği zihniyet değişiminin evreleri düşüncesi de bu yargımızı destekler mahiyettedir.

Mucchielli, zihniyet değişiminin dört evrede gerçekleştiğini söyler. Ona göre zihniyet değişiminin ilk evresi, *çözülme* (unfreezing) dir. Adından da anlaşıldığı gibi bu evre, mevcut inançların, değerlerin sorgulandığı evredir. Çözülme evresinde değer sisteminin sorgulanmasının yol açtığı şüphe, değerlerin merkezine kadar ulaşır. Bazen beklenmedik önemli bir açıklama veya savaş gibi şiddetli bir kültürel şok zihniyet değişiminin süresini kısaltsa da genelde çözülme evresi uzun süre devam ederek bir halkın inançlarını sarsabilir. Zihniyet (dünya görüşü) değişimin ikinci evresini *sıkıntı* veya *umutsuzluk* evresidir. Çözülme evresini takip eden bu ikinci evre, eş zamanlı olarak sonraki üçüncü evrenin de kimi niteliklerini içerir. İkinci evrenin belirleyici niteliği kültürden kaynaklanan sıkıntılı bir dönem olmasıdır. Öyle ki; kültürel bunalımdan kaynaklanan gerilim grubun bütün üyeleri tarafından hissedilir. Buna karşın bu evrede yeni davranış kalıpları da görülür. Topluluk yeni normların, dünyanın yeni bir türdeş tasarımının arayışı içindedir. Bu tedirginlik ortamında sıkıntıya daha duyarlı olan alt-grup insanları konjonktürün ötekileştirdiği karşı-kültürlere kaçarlar. Sıkıntı veya umutsuzluk evresini takip eden üçüncü evre *oluşum* evresidir. Oluşum evresi yeni inançların ve normların oluştuğu, yeni değer sisteminin başladığı evredir. Bu evrede eski sistem sarsılsa da hemen çökmez. Bir süre heterojen inanışlar yaşanır, bu inanışlar yavaş yavaş kendilerine bir yer bulur ve bir hiyerarşi içine girerler. Bazıları da ortadan kaybolur. Zihniyet (dünya görüşü) değişimin son evresi, *donma* (freezing) evresidir. Bu evrede yeni değerler açıkça görülüp sistemleştirdiği için donma (freezing) adı verilir. Yeni değerlerin uygulayıcıları ve savunucuları olan aydınlar, aynı zamanda bu yeni değerlerin toplum nezdinde kabul görmesine çalışan öncülerdir. Ayrıca son evre eski değer ve inanışların sistemli bir biçimde ortadan kaldırıldığı, toplumsal yapıdaki türdeşliğin belirginleştiği dönemdir (Mucchielli,1991).

Avrupa'da on ikinci³ yüzyılda başlayan teknik gelişmeler, coğrafi keşifler, Rönesans, bilim devrimi, reform gibi değişimlerin, Mucchielli'nin Zihniyet değişimi evreleri bağlamında ele alındığında, zihniyet değişiminin ilk iki evresi olan *çözülme* ve *sıkıntı* evreleri ile örtüştüğü söylenebilir. Zira sözü edilen değişimler (teknik gelişmeler, coğrafi keşifler, Rönesans, Reform) Orta çağ Hıristiyan kilisesinin 'Varlık' temelli dünya görüşünün sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle coğrafi keşiflerin etkisi daha büyük olmuştur. Zira coğrafi keşiflerin Avrupa haklarının genelini algılayabileceği sonuçları olmuştur. Rönesans ise orta çağ Avrupa zihniyetinin üzerinde yükseldiği temel ilke ve inançların altını uyararak Aydınlanma zihniyetinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Duman, 2006).

Avrupa'nın yeni zihniyeti Aydınlanma, Orta Çağın son dönemlerinde başlayan ve Aydınlanma çağına kadar süren değişim ve dönüşümlerin formüle edildiği bir dönem olarak değerlendirildiğinde zihniyetin değişim evrelerinden *oluşum* evresine, sonuçları bakımından değerlendirildiğinde ise *donma* evresine karşılık geldiği söylenebilir. Zihniyet değişimindeki bu evreler gösteriyor ki zihniyet değişimi ya da toplumsal değişim ani sıçramalar şeklinde değil de uzun bir süreçte gerçekleşmektedir (Göka, 2000).

Zihniyet değişimini farklı bir bakışla ele alan Göka (2000), Avrupa'daki zihniyet değişiminin iki boyutuna dikkat çeker. Birinci boyut, Avrupa'nın toplumsal yapısındaki güç ilişkileriyle ilgiliyken ikincisi tinsel boyuttur. Tinsel boyut, zihnin işleyişini, insan-doğa/Tanrı ilişkisini ve yaşam tarzını belirleyen maneviyatla

³ Avrupa'daki ticari gelişmelerden dolayı on ikinci yüzyılı başlangıç olarak alıyoruz.

ilgilidir. Başka bir ifade ile tinsel boyut, varlığın doğru bilgisini edinme tarzını ifade eder. Doğru bilginin yolu, Kopernik ile başlayan Newton ile olgunlaşan yeni (klasik) bilim paradigmasının gösterdiği yoldur. Avrupa'da 5. Yüzyıldan sonra Hıristiyanlığın oluşturduğu dünya görüşünü yerinden eden bu yeni bir bilme tarzı (Fazlıoğlu, 2004) veya doğru bilgi (bilim) ye ulaşma düşüncesi Aydınlanma zihniyetinin temelini oluşturur.

Bilim insanlarının gözleme ve akla dayanan faaliyetlerinin ürünü olan bilimi, Aydınlanmanın ölçüsü ve zihniyet değişiminin anahtarı olarak gören aydınlanmacılar, akli doğa ve toplumu okuyan işlevsel bir araç; bilimi ise dünya görüşünü, din ve hurafelerden arındıran rasyonel bir bakış açısı olarak nitelendirirler (Cevizci, 2020). Aydınlanmanın ideallerini bilimin verileri ile realize edecek olan akıl, Aydınlanma döneminin temel kavramıdır. Aydınlanmacıların tüm insani yetilerden üstün gördüğü akıl, Aydınlanma döneminde keşfedilen bir yeti değildir. Temel anlamı aynı kalmakla birlikte akıl, dönemin (çağın) ilgilerine ve koşullarına bağlı olarak farklı anlamlar yüklenmiştir (Cevizci, 2017). Antik Yunan'dan itibaren felsefenin ve bilgi kuramlarının temel kavramlarından biri olan akıl, Aydınlanma filozoflarının elinde, önceki yüzyıllardaki anlamından farklı olarak yeni bir içerikle donatılmış ve yeni işlevler yüklenmiştir (Ağaoğulları vd., 2009:246)

Aydınlanma düşünürlerine göre aklın iki işlevi vardır. Bu işlevlerden biri önceki dönemlere ait zihniyeti eleştiriden geçirmek, diğeri ise eskinin yerine yeni bir anlayış geliştirmektir (Cevizci, 2017:68). Aydınlanma ile seçkin bir konuma gelen akıl, bir dereceye kadar klasik felsefenin mirasına sahip çıksa da daha çok dönemin işleyen modeli, Newton'un modern bilim paradigmasının etkisindedir. Zira Aydınlanma döneminde insanların her türlü faaliyetini belirleyen model, modern bilim anlayışydı (İsmail, 2014).

Aydınlanma düşünürlerin en doğru, tek doğru bilgi olarak kabul ettikleri bilim, onların dünya görüşlerinin merkezindedir. Çünkü onlar, "bilimdeki gelişmeleri entelektüel özgürlüklerini sağlayan en önemli kaynak olarak görüyorlardı" (Wiesner-hanks, 2016:512). Ayrıca Aydınlanmacılara göre dünyayı anlamının, insanlara açıklamanın biricik yolu dini inançlar değil gözlem ve aklın ürünü olan bilimdir. (Zeitlin, 2002; Destain, 2010), Bilim merkezli dünya görüşlerini temellendirmek için eskiden kalma görüşlerin yerine aklın ve gözlemin önemine vurgu yapan Descartes, Locke gibi 17. Yüzyıl düşünürlerinin yapıtlarına başvuran Aydınlanma düşünürleri, doğa bilimlerinin yöntem ve yasalarını sosyal bilimlere uygulayarak (Wiesner-hanks, 2016) ayrıca indirgemeci bir bilim anlayışını da hayata geçirmişlerdir.

Avrupa'da Rönesans'la başlayan Aydınlanma ile tamamlanan modern zihniyetteki değişimin diğer boyutu olan *güç ilişkileri* ya da siyasi, sosyal güç ilişkileri alanı, devletler arası konjonktürden ayrı olarak her ülkenin kendi içindeki toplumsal tabakalar/sınıflar arasındaki güç ilişkilerinden kaynaklanan değişimi ifade eder. Başka bir ifade ile güç ilişkileri kilise, aristokrasi, kral ve yeni bir sosyal sınıf olan burjuvazi arasındaki egemenlik mücadelesinin (Göka, 2000) yol açtığı değişimin toplumsal boyutudur.

Avrupa'da zihniyet değişimi ile gerçekleşen toplumsal değişimin başladığı dönem, aynı zamanda batılı toplumların siyasi hayatında monarşinin mutlak hâkimiyetinin zayıfladığı dönemdir. Buna rağmen *Avrupa'da* ekonomik, sosyal ve siyasal örgütlenmesinin belirleyici modeli olan feodal yapı, biraz törpülenmiş olsa da 18. Yüzyıla kadar bir yaşam tarzı olarak varlığını (Taşcı, 2000) devam ettirmiştir. Ancak on ikinci yüzyıldan itibaren yeni bir toplumsal sınıf olarak oluşmaya başlayan burjuvazi, ekonomik gücünü artırarak toplum içindeki konumunu feodal düzene rağmen her geçen gün pekiştiriyordu. Ekonomik olarak güçlenen Burjuvazi, elindeki bu imkânla dönemin entelektüel çabalarının (Aydınlanma ideallerinin) hamiliğini de üstlenerek konumunu toplumsal düzeyde meşrulaştırıyordu. Böylece Aydınlanma idealleri (eşitlik, özgürlük, mülkiyet hakkı vb.) burjuva sınıfının çıkarlarına uygun anlamlar kazanıyordu. Yeni bir toplum inşa etme amacını güden Aydınlanma düşünürleri, burjuvaziden aldıkları destekle eskiye dair ne varsa her şeyi sorgulayıp eleştiriyorlardı. Eskinin dine dayalı dünya görüşünün yerine çağın sorunlarına çözüm olabileceğini düşündükleri bilime dayanan bir dünya görüşü oluşturmaya çalışıyorlardı (Wiesner-hanks, 2016). Bu amaçla geçmişle her türlü uzlaşmayı reddediyor, mevcut yapıları tamamen ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki Yaratılış inancını, Tanrı'nın insan ilişkilerine müdahalesini, mucizeleri, ahiret inancını ve dolayısı ile ahiretteki ödül ve ceza düşüncesini reddeden Aydınlanma düşünürleri, kilisenin otoritesini küçümsüyor, Tanrı tarafından düzenlendiğine inanılan sosyal hiyerarşiyi, toprak sahiplerinin ve monarşinin dini temelli imtiyazlarına karşı duruyorlardı (Israel, 2001).

Eski otoritelerin, değerlerin, inançların reddedilmesi, Aydınlanma düşüncesinin bir başka vazgeçilmezi olan ilerlemecilik ilkesinin gereğiydi. Aydınlanma düşüncesinin, Avrupa dışındaki toplumları fazlası ile etkilemesinin en önemli sebeplerinden biri (emperyalist emellerini saymazsak) onların epistemolojisi ise diğeri ilerlemeciliktir (Dellaloğlu, 2008). Değişimin her zaman olumlu yönde geliştiğini ifade eden

ilerlemecilik, toplumun teknik, ekonomik, siyasi ve sosyal yönden gelişmesiyle örtüşünce daha çok kabul görmesine yol açmıştır. Bu durum aydınlanma zihniyetinin bir bütün olarak daha çok ve daha çabuk benimsenmesine ve Aydınlanmanın gerektirdiği zihniyet ya da toplumsal değişimin kolayca gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

3. SONUÇ

Bireylerin ya da sosyal grupların dünya hayatına dair gerek nazari gerekse ameli yaklaşımını belirleyen bir zihniyet olarak Aydınlanma, Avrupa'da on ikinci yüzyılda başlayan değişim sürecinin son halkası olarak insanlık tarihinin yakın geçmişinde, hayatın her alanında, emperyalizmin de desteği ile dünyanın hemen her yerinde büyük dönüşümlere yol açan bir harekettir.

Bir düşünce sistemi olarak, modern anlamıyla akıllı, yani zihnin işlevleriyle özdeşleştirilen akıllı merkeze alan Aydınlanma, orta çağın inanç merkezli düşünce sistemini boşa çıkararak; yine orta çağın pasif, itaatkâr Hristiyan insan anlayışının yerine Rönesans'la birlikte benimsenmeye başlanan hümanizmin otoriteden bağımsız, özgürce karar verebilen, seküler birey anlayışını öne çıkarmıştır. Birey merkezli hukuk, siyaset, ekonomi gibi sistemlerin oluşturduğu çoğulcu bir sosyal hayatı tesis eden aydınlanma, geçmişin bütüncül varlık, bilgi ve değer tasavvuru yerine bölünmüş, parçalanmış çeşitli kategorilere göre sınıflandırılmış yeni bir varlık, bilgi ve değer tasavvuru oluşturulmuştur.

Böylece geçmişin bütün izlerini silen aydınlanma, her dünya görüşü gibi insanların bütün sorularına cevap verecek nitelikte olsa da bütün sorunları çözebildiği söylenemez. Bu nedenle olacak ki etkileri günümüze kadar devam eden Aydınlanma, 20. Yüzyılda başlayan yeni anlayışlarca sorgulanmaya ve eleştirilmeye tabi tutulmuş, onun yerine postmodern olarak adlandırılan bir takım yeni arayışlar, anlayışlar oluşmaya başlamıştır. Sonuç olarak insanların hayatını zorlaştıran sorunlar var oldukça bireylerin ya da grupların dünya görüşleri doğal olarak değişecektir. Asıl olan bu değişimin farkında olarak müdahil olmaktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., Zabcı, F. Ç., ve Ergün, R. (2009), *Kral-Devletten Ulus-Devlete 2*. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- Arslan, A., *Aydınlanma*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235643>, (Erişim:15.06.2020)
- Başdemir, H. Y. (2005), İskoç Aydınlanma Etiği; Hutcheson, Hume, Smith, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:37, Kış, ss.27-44
- Cevizci, A. (2017), *Büyük Felsefe Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul
- Cevizci, A.(2020), *Aydınlanma Felsefesi*, 2. Baskı, Say Yay., İstanbul
- Çelik, C.(1996), *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan Yay., İstanbul
- Çüçen, A. K.(2006), Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ÜLKE) Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı*
- Davies, S. (2005), Aydınlanma, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:37, Kış, ss.5-10
- Dellaloğlu, B. (2000), Aydınlanma nedir? sorusu üzerine, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, 2. Baskı, Sayı, 11, Temmuz, 2. Baskı, ss.9-11
- Destain, C. (2010), *Aydınlanma*, (İ. Yerguz, Çev.), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul
- Duman, F.(2006), Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 61, sayı: 01, ss.118-151,
- Durdu, Z. (2005), Aydınlanmanın Diyalektiği: Eleştirel Kuramın Aydınlanma Eleştirisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:37, Kış, ss.125-136
- Fazlıoğlu, İ. (2004), İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' ile 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi' *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 4, s.9-27
- Göka, Erol (2000), Güç İlişkileri Açısında Aydınlanma, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, 2. Baskı, Sayı, 11, Temmuz, 2. Baskı, ss.113-119
- Hof, U. I. (2017), *Avrupa'da Aydınlanma*, 2. Baskı, (Ş. Sunar, Çev.), Literatür Yay., İstanbul

- İsmail, A. (2014), Giriş, *İslam'da Entelektüel Gelenekler*, Daftary, F.(Edt.), (M. Şevkier, Çev.), İnsan Yay. , İstanbul
- Israel, J. (2001), *Radical Enlightenment : Philosophy of the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford University Press, Oxford
- Kalın, İ. (2010), Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt 15 Sayı 29 (2010/2), ss.1-61*
- Roberts, J. M., (2016), *Avrupa Tarihi*, (F. Aytuna, Çev.) İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Okumuş, E. (2015), *Kur'ân'da toplumsal çöküş*, 5. Baskı, İnsan Yay., İstanbul
- Öner, N. (2005), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara
- Özkan, F. (2012), Dünya Görüşü Öğretisi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı / No: 1, Nisan / April, ss.11-28*
- Sunar, Lütfi (ty), Değişim Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/degisim_sosyolojisi.pdf, (Erişim: 13.09.2021)
- Şekerci, A. E. (2005), Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme. Çetinkaya, B. A., Şekerci, A. E. (Edt.) *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni, Yeniçağ Düşüncesi, 3. cilt*, (ss.153-213) İnsan Yayınları, İstanbul
- Taşçı, S. (2000), Aydınlanma (ma)nın Felsefesi, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı, 2. Baskı, Sayı, 11, Temmuz, 2. Baskı, ss.131-134*
- Tokat, L. (2006), Dünya Görüşü-Din İlişkisi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9.Sayı, ss.41-63*
- Usta, Ayşe (2018), Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi - Sayı 1 / Güz 2018, ss.74-90*
- Uygur, N. (1963), *Dünya Görüşü*, Elif Yayınları, İstanbul
- Ülgener, S. F. (1983), *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler –Denemeler ve Araştırmalar*, Mayaş Yayınları.
- Web (2021), <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim: 04.10.2021)
- Wiesner-hanks, M. E. (2016), *Erken Modern Dönemde Avrupa, 1450-1789, 4. Baskı*, (H. Çalışkan, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Zeitlin,I.M., *Aydınlanma: Felsefi Temeller*, (M.Tekin,Çev.) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184480>, pdf (Erişim: 6.07.2020)